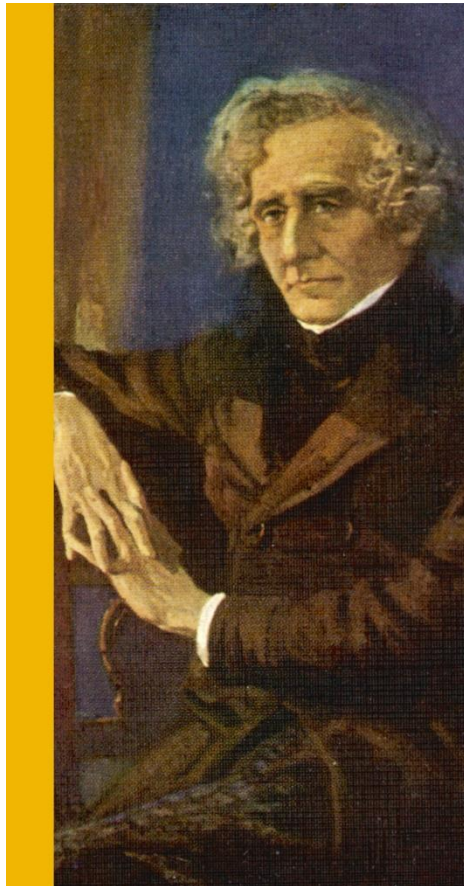

Bijlage bij het hoorcollege *Berlioz*

BERLIOZ

EEN HOORCOLLEGE OVER
ZIJN LEVEN EN WERK

door Leo Samama

Inhoudsopgave

[Leo Samama](#)

[SG Leiden](#)

[H1. Berlioz tussen het *Premier* en *Second Empire*](#)

[H2. De eerste muzikale stappen van Berlioz](#)

[H3. De *Symphonie fantastique*](#)

[H4. De *Symphonie fantastique* en het vervolg *Lélio, ou le retour à la vie*](#)

[H5. Een loopbaan tussen burgerij en adel](#)

[H6. Terug naar Shakespeare](#)

[H7. *Les nuits d'été*](#)

[H8. *Faust*](#)

[H9. *Les Troyens*](#)

[Extra teksten](#)

[Gebruikte muziekfragmenten](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Colofon](#)

Leo Samama

Leo Samama was als docent verbonden aan de conservatoria van Utrecht, Maastricht en Tilburg en aan de Rijksuniversiteit Utrecht, en schreef voor De Volkskrant, NRC/Handelsblad, de Haagse Post en Luister. Van 1991 was hij twee jaar gedelegeerd artistiek verantwoordelijke (namens het bestuur) bij het Koninklijk Concertgebouworkest, tot 2003 artistiek coördinator van het Residentie Orkest en van 2003 tot 2010 directeur van het Nederlands Kamerkoor.

Samama heeft in tal van besturen zitting genomen, en diverse 'podia' (mede)opgericht, zoals de Nederlandse Strijkkwartet Academie en het internationale platform voor professionele kamerkoren TENSO.

Als auteur schreef hij onder meer *Alphons Diepenbrock, componist van het vocale* (Amsterdam, AUP 2012) en *Nederlandse muziek in de 20ste eeuw* (Amsterdam, AUP 2006), *De zin van muziek* (Amsterdam, AUP 2014), *Het soloconcert* (AUP 2015) en *Het strijkkwartet* (AUP 2018).

De compositorische werkzaamheden van Leo Samama hebben sinds zijn eerste officiële opus in 1974/75 tot uitvoeringen in binnen- en buitenland, tal van plaat- en cd-producties en een groot aantal opdrachten geleid. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse muziekleven is Leo Samama in juni 2010 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Eerder verschenen van hem de hoorcolleges: *Klinkende geschiedenis, Mozart, Beethoven, Debussy, Mahler, Schubert, Stravinsky, De taal van muziek, Monteverdi, De zin van muziek, Bach, Wagner, Sjostakovitjs, Opera, Schopenhauer en Nietzsche en de muziek* en *Wittgenstein en de muziek* (de twee laatsten samen met Herman Philipse).

SG Leiden

Deze uitgave is tot stand gekomen in samenwerking met Studium Generale Universiteit Leiden. Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op: <http://www.studiumgenerale.leidenuniv.nl>

Synopsis bij het hoorcollege *Berlioz*

H1. Berlioz tussen het *Premier* en *Second Empire*

Berlioz was een opvallende figuur in een niet minder opvallende tijd. Hij werd geboren toen Napoleon I aan de macht was (en kort daarop zichzelf tot keizer kroonde) en stierf toen Napoleon III aan de macht was (en twee jaar later tot aftreden werd gedwongen). In 1815 werd de koninklijke familie in ere hersteld. Door deze restauratie bleef het in Frankrijk lang onrustig, maar ook elders in Europa waar de aristocratie het heft weer stevig in handen had genomen. Zo maakte Berlioz de revoluties van 1830 en 1848 mee. Hij moest menigmaal kiezen tussen zijn functie als publieke figuur en de wens ook meer persoonlijke, intieme muziek te schrijven.

H2. De eerste muzikale stappen van Berlioz

Berlioz werd overwegend privé opgeleid. Daardoor ontwikkelde hij een grote antipathie voor academisme. Op elk terrein van het muziek maken, ten aanzien van de vormenleer, de harmonieleer, de orkestratie, heeft Berlioz alle regels aan zijn laars gelapt. Met als gevolg menig botsing met de muzikale autoriteiten. Tegelijkertijd was hij een scherpzinnig luisteraar, had een geweldige partituurkennis en koos zo zijn eigen voorbeelden met zorg uit. Met name Gluck en Beethoven. Na verschillende pogingen kreeg hij in 1830 de Prix de Rome voor *Sardanapale*. Intussen las hij alles wat los en vast te vinden was, met grote voorliefde voor Byron, Shakespeare en Goethe.

Théodore Gericault – Le radeau de la Méduse (1819)

H3. De *Symphonie fantastique*

In de *Symphonie fantastique* (1830) komen verschillende elementen van Berlioz' kunstenaarschap bijeen. Zijn liefde voor Shakespeare en de toentertijd opvallende actrice Harriet Smithson. Zijn hang

naar revolutionaire motieven (1830 was een revolutionair jaar) en revolutionaire auteurs als Byron. Zijn gebruik van bovenmenselijke, magische motieven, deels ingegeven door het toen moderne gebruik onder veel kunstenaars van geestverruimende middelen.

H4. De *Symphonie fantastique* en het vervolg *Lélio, ou le retour à la vie*

Bijzonder in de *Symphonie fantastique* is het gebruik van een 'idée fixe', een motief of thema dat door alle delen heen loopt, en dat de verhalende lijn onderstreept en van deze symfonie tevens programmamuziek maakt. Het verhaal van de kunstenaar die ten onder lijkt te gaan en vervolgens weer in het leven terugkeert, namelijk in het vervolg van de symfonie, bekend als *Lélio ou le retour à la vie*.

H5. Een loopbaan tussen burgerij en adel

Berlioz ontwikkelde zich spoedig tot zowel de meest controversiële componist van zijn tijd als een scherpzinnig criticus in tal van teksten. Met werken als de *Symphonie fantastique*, de ouverture *Le Corsaire* of *Harold en Italie* appelleerde hij aan de smaak van een hoogopgeleide bourgeoisie die droomde van een andere, betere wereld. Met de *Grand Messe des Morts* betoonde hij zich een componist voor de staat, voor de machthebbers. In elk van deze werken en vele andere partituren liet hij ook merken een broertje dood te hebben als het gaat om een strikte scheiding van genres. Zo schreef hij een opera die geen opera is (*La damnation de Faust*), een symfonie die geen symfonie is (*Roméo et Juliette*) en een soloconcert dat geen concert is (*Harold en Italie*), en zo meer. Hij vocht tegen stereotypie, maar was ook een uitermate geschikte vertegenwoordiger van de staat op officiële bijeenkomsten, in binnen- en buitenland.

Berlioz als dirigent, Andreas Geiger 1846

H6. Terug naar Shakespeare

Het leek er vaak op dat Berlioz in de Duitse landen meer succes had dan in zijn eigen land. Er zijn ook verrassend veel verwantschappen aan te wijzen tussen zijn muziek en die van Mendelssohn of Wagner. Met Mendelssohn deelde Berlioz zijn hang naar sprookjesachtige sferen vol van orkestrale tintelingen (zoals in *Romeo et Juliette* en *Béatrice et Bénédict*). Met Wagner de soms tot een uiterste uitgerekte momenten van melancholie en eenzaamheid (*La mort d'Orphée* en *Roméo et Juliette*). En dan is er natuurlijk nog het 'idée fixe' dat bij Wagner als 'Leitmotiv' bekend staat, of zoals Wagner het zelf noemde 'musikalische Charaktere'.

H7. *Les nuits d'été*

Dat Berlioz ook de intimiteit van de poëzie kon verklanken, bewees hij met de liederencyclus *Les nuits d'été*. In Frankrijk was de literatuur van de intimiteit, de 'roman personnel' uitermate geliefd, en niet alleen bij vrouwelijke auteurs als Madame de Staël of George Sand. In *Les nuits d'été* tovert Berlioz met samenklanken en een uitermate doorzichtig geïnstrumenteerd orkest. Ook daarmee week hij af van wat vanuit de academische opleidingen (het gevolg van het instellingen van publieke staatsscholen als de conservatoria) werd onderwezen. De kunstenaar moet naar zijn mening vrij kunnen scheppen, ongebonden dus ook van regels en wetten.

H8. *Faust*

La Damnation de Faust is de tweede en zeer uitgebreide versie van een project waarmee hij als 25-jarige student al begonnen was in de *Huit scènes de Faust*. Ontevreden over het jeugdige resultaat, liet hij het project bijna 17 jaar rijpen, voordat hij in 1844 besloot om het om te werken en er een *concertopera in de trant van Roméo et Juliette* van te maken, zoals hij dat toen aangaf. Reizend door Europa als dirigent, van stad tot stad, ontstond zo met de regels van Goethe in de hand een groots werk dat deels ook als een reisverslag gelezen kan worden, *La damnation de Faust*.

H9. *Les Troyens*

Hoewel de roem als publieke figuur in het Franse muzikleven hem zeker geen windeieren heeft gelegd, moest Berlioz lang wachten op het officiële eerbetoon van een Légion d'Honneur. Hij componeerde nog verschillende grote werken, waaronder *L'enfance du Christ* (1850/54), het *Te Deum* (1855), *Les Troyens* (1856/58) en *Béatrice et Bénédict* (1860/62). Voor de grootse opera *Les Troyens* werd hij geholpen door de levensgezellin van Liszt, prinses Carolyne von Sayn-Wittgenstein. Daarnaast werd in 1843 en in 1855 de *Grand traité d'instrumentation et d'orchestration modernes*, op.10 (Paris, 1843, 2/1855) uitgegeven, nog steeds een van de belangrijkste orkestratieboeken van de 19e eeuw. *Le chef d'orchestre: théorie de son art* (Paris, 1856) was aanvankelijk een toevoeging aan de tweede editie van de instrumentatieleer. Niet minder belangrijk waren zijn verzamelde teksten, zoals *Les soirées de l'orchestre* (Paris, 1852) en *Les grotesques de la musique* (Paris, 1859). Maar ondanks dat alles bleef Berlioz in eigen land als componist onderschat, met als enige uitzondering de *Symphonie fantastique*. Het lijkt er soms op dat de Fransen nog steeds Berlioz moeten ontdekken, al is sinds de afgelopen Berlioz-jaren, 2003 en 2019 er ook in Frankrijk wel wat ten goede veranderd.

EXTRA TEKSTEN

Het programma van de *Symphonie fantastique*

Nog voor de première had Berlioz het programma van de *Symphonie fantastique* wijd en zijd bekend laten maken. Berlioz heeft uiteindelijk slechts de titels gehandhaafd en de rest van het verhaal uit de partituur verwijderd.

- *"Een buitengewoon gevoelige jonge musicus met een overvloedige fantasie heeft zichzelf, in grote wanhoop door een hopeloze liefde, met opium vergiftigd. De dosis is echter niet voldoende om hem te doden en stort hem in een diepe slaap, waarin hij de meest vreemde visioenen droomt. Zijn gevoelens, emoties en herinneringen worden, wanneer zij aan zijn zieke geest voorbijgaan, tot muzikale beelden en ideeën getransformeerd. De geliefde wordt zelfs een melodie, een idée fixe, dat hem voortdurend achterna jaagt.*
- *I. Dromerijen, hartstochten. Hij herinnert zich allereerst hoe vermoeid zijn ziel was, het onbeschrijflijke verlangen, de duistere melancholie en de doelloze blijdschap die hij, voordat hij zijn geliefde ontmoette, in zich voelde. En vervolgens de vulkanische liefde die zij in hem ontstoken heeft. Zijn waanzinnige angsten, heftige gevoelens van jaloezie, zijn hernieuwde tederheid en religieuze vertroosting.*
- *II. Een bal. Tijdens een bal, te midden van een lawaaiig, oogverblindend feest, vindt hij zijn geliefde terug.*
- *III. Tafereel op het land. Wanneer de jongeling op een avond buiten is, hoort hij hoe in de verte twee herders elkaar toespelen. Dit landelijke duo, de sfeer van de omgeving, het lichte geritsel van de bomen, die zacht door de wind bewogen worden, enige hoopvolle vooruitzichten, die zich sedert kort aan hem hebben voorgedaan, dat alles draagt ertoe bij dat zijn hart met een ongewone kalmte gevuld wordt en zijn gedachten in een blijde stemming geraken. Hij denkt over zijn eenzaamheid na en hoopt weldra niet meer alleen te zijn. Maar als zij hem nu bedroog?! Slechts een van de herders hervat zijn landelijke lied. De zon gaat onder. In de verte gerol van de donder. Eenzaamheid. Stilte.*
- *IV. Mars naar het schavot. De musicus droomt dat hij zijn geliefde gedood heeft, dat hij ter dood is veroordeeld en naar het schavot wordt geleid. Een nu eens sombere en woeste, dan weer prachtige en schitterende mars begeleidt de processie. Lawaaiige uitbarstingen worden zonder onderbrekingen door zware gemeten voetstappen gevolgd. Tenslotte verschijnt het idée fixe even, als een laatste gedachte aan de geliefde. Maar de meedogenloos neervallende bijl snijdt het af.*
- *V. Droom van een heksensabbat. Hij ziet zichzelf nu tijdens een heksensabbat te midden van een afschuwelijke troep schimmen, heksen en allerlei monsters, allen verenigd voor zijn begrafenis. Vreemde geluiden, zuchten, schaterlachen, verre kreten die door andere kreten beantwoord schijnen te worden! Nogmaals verschijnt de melodie van de geliefde, maar zij heeft haar edel en bedeesd karakter verloren. Het is nog slechts een alledaags dansje, grotesk en ordinair. Het is de beminde die op de heksensabbat verschijnt. Vreugdegehuil bij haar komst. Zij mengt zich in de duivelse orgie. De doodsklok klinkt. Een burlleske parodie op het Dies Irae. Rondedans van de heksen. Dans en Dies Irae tezamen.*

Le Corsaire

Berlioz herkende zichzelf in de flamboyante en vrijgevochten held van Byron:

*O'er the glad waters of the dark blue sea,
Our thoughts as boundless, and our souls as free,
Far as the breeze can bear, the billows foam,
Survey our empire and behold our home !
These are our realms, no limits to their sway –
Our flag the sceptre all who meet obey.
Ours the wild life in tumult still to range
From toil to rest, and joy in every change.
Oh, who can tell? Not thou, luxurious slave !
Whose soul would sicken o'er the heaving wave;*
Canto I, The Corsair, 1814, Lord Byron

Twee gedichten van Théophile Gautier uit *Les nuits d'été*

Absence

Reviens, reviens, ma bien-aimée!
Comme une fleur loin du soleil,
La fleur de ma vie est fermée
Loin de ton sourire vermeil.

Entre nos cœurs quelle distance!
Tant d'espace entre nos baisers!
Ô sort amer! ô dure absence!
Ô grands désirs inapaisés!

Reviens, reviens, ma belle aimée!
Comme une fleur loin du soleil,
La fleur de ma vie est fermée
Loin de ton sourire vermeil!

D'ici là-bas que de campagnes,
Que de villes et de hameaux,
Que de vallons et de montagnes,
À lasser le pied des chevaux!

Reviens, reviens, ma belle aimée!
Comme une fleur loin du soleil,
La fleur de ma vie est fermée
Loin de ton sourire vermeil!

Au cimetière: Clair de lune

Connaissez-vous la blanche tombe
Où flotte avec un son plaintif
L'ombre d'un if?
Sur l'if une pâle colombe
Triste et seule au soleil couchant,
Chante son chant;

Un air maladivement tendre,
À la fois charmant et fatal,
Qui vous fait mal,
E qu'on voudrait toujours entendre;
Un air comme en soupire aux cieux
L'ange amoureux.

On dirait que l'âme éveillée
Pleure sous terre à l'unisson
De la chanson,
Et du malheur d'être oubliée
Se plaint dans un roucoulement
Bien doucement.

Sur les ailes de la musique
On sent lentement revenir
Un souvenir;
Une ombre une forme angélique
Passe dans un rayon tremblant,
En voile blanc.

Les belles de nuit, demi-closes,
Jettent leur parfum faible et doux
Autour de vous,
Et le fantôme aux molles poses
Murmure en vous tendant les bras:
Tu reviendras?

Oh! jamais plus, près de la tombe
Je n'irai, quand descend le soir
Au manteau noir,
Écouter la pâle colombe
Chanter sur la pointe de l'if
Son chant plaintif!

Twee versies van de Koning van Thule

Le Roi de Thulé

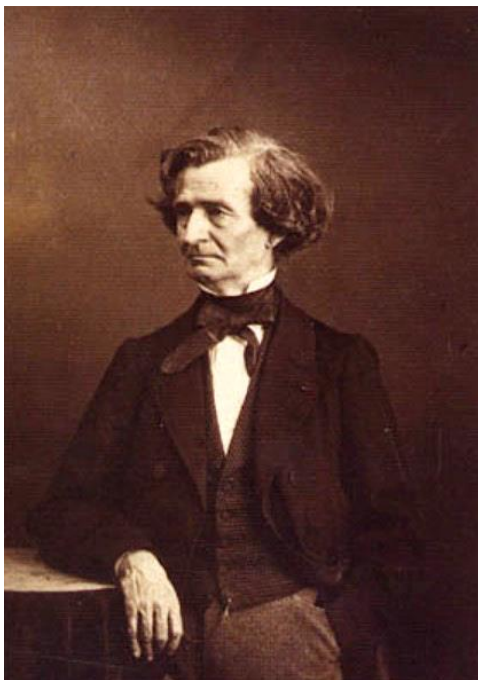
Autre fois un Roi de Thulé
Qui jusqu'au tombeau fut fidèle
Reçut à la mort de sa belle
Une coupe d'or ciselé;

Comme elle ne le quittait guères
Dans les festins les plus joyeux
Toujours une larme légère
À sa vue humectait ses yeux.

Origineel

Es war ein König in Thule
Gar treu bis an [das]¹ Grab,
Dem sterbend seine Buhle
Einen gold'nen Becher gab.

Es ging ihm nichts darüber,
Er leert' ihn jeden Schmaus;
Die Augen gingen ihm über,
So oft er trank daraus.

Hector Berlioz door Nadar, c.1860

Op 25 juni 1855 schreef Berlioz in een brief aan Liszt over Wagner:

"Wagner en ik hebben in deze dagen veel over jou gesproken, en je kunt je wel voorstellen met welke warme gevoelens - ik beloof je, ik denk dat hij evenveel op je gesteld is als ik dat ben. Hij zal je waarschijnlijk over zijn verblijf in Londen schrijven en over wat hij geleden heeft door vooringenomen vijandigheden. Hij was groots, voor vuur, warmte en generositeit, en ik moet bekennen dat zelfs zijn heftige uitbarstingen me in vervoering hebben gebracht. Het lijkt erop dat een samenzwering van het lot me ervan heeft weerhouden zijn laatste werken te kunnen beluisteren. De dag waarop hij de ouverture Tannhäuser dirigeerde in de Hanover Square Rooms moest ik op verzoek van prins Albert een vreselijke koorrepetitie bijwonen voor het concert van de New Philharmonic dat ik twee dagen later moest dirigeren. [...] We dineren samen voor zijn concert. Hij heeft iets uitzonderlijk aantrekkelijks; we mogen dan elk onze stekeligheden hebben maar deze passen tenminste volmaakt bij elkaar."

Wagner schreef ook aan Liszt, namelijk twee weken later, op 5 juli, en deed eveneens verslag van diezelfde avond met Berlioz:

"Ik breng vanuit Londen een winstpunt mee terug, namelijk de hartelijke en diepgaande vriendschap die ik voor Berlioz heb opgevat, en die wederzijds is. Ik was bij een concert door de New Philharmonic die hij dirigeerde, en moet bekennen dat ik nauwelijks verheven werd door de manier waarop hij de symfonie in g-kl.t. van Mozart uitvoerde. De uitvoering van zijn Romeo en Julia symfonie was geheel en al ontoereikend; ik had met hem te doen. Maar een paar dagen later waren we samen in het restaurant van Stainton. Hij was in goeden doen, en ik had zoveel vorderingen met mijn Frans gemaakt sinds ik naar Londen kwam, dat ik in staat was gedurende de vijf uren dat we in elkaars gezelschap verkeerden, een levendige discussie met hem te voeren over tal van onderwerpen op het terrein van kunst, filosofie en het leven. De bijeenkomst was vol van sympathie voor mijn nieuwe vriend. Elk van ons herkende in de ander de aanwezigheid van pech, en het leek erop dat ik wat dat betreft meer geluk heb gehad dan Berlioz."

Geschriften van Hector Berlioz:

- *Grand traité d'instrumentation et d'orchestration modernes* (Paris, 1843)
- *Voyage musical en Allemagne et en Italie* (Paris, 1844)
- *Les soirées de l'orchestre* (Paris, 1852)
- *Le chef d'orchestre: théorie de son art* (Paris, 1856)
- *Les grotesques de la musique* (Paris, 1859)
- *A travers chants* (Paris, 1862)
- *Mémoires* (Paris, 1870/)

Mémoires in het Nederlands:

- Hector Berlioz – *Mijn leven*, deel 1: 1803-1834, vertaald door W. Scheltens, uitgave: Privé-domein 127 (Amsterdam, 1987)
- Hector Berlioz – *Mijn leven*, deel 2: 1834-1865, , vertaald door W. Schelten, uitgave: Privé-domein 134 (Amsterdam, 1987)

Aanvullende literatuur

Jaques Barzun, *Berlioz and the Romantic Century* (Boston, 1950, rev 1969)

Julian Rushton, *The Musical Language of Hector Berlioz* (Cambridge, 1983)

Hugh Macdonald, *Berlioz* (London, 2/1991)

David Cairns, *Berlioz 1803–1832: the Making of an Artist* (London, 1989)

David Cairns, *Berlioz, ii: Servitude and Greatness: 1832–1869* (London, 1999)

Julian Rushton, *The Music of Berlioz* (Oxford, 2001)

Gebruikte muziekfragmenten

1. Berlioz – La revolution grecque (Des sommets de l'Olympe)
Orchestre du Capitole de Toulouse o.l.v. Michel Plasson met diverse solisten, Warner Classics
2. Gluck – Ouverture Iphigenie en Tauride
Mireille Delunsch, Les Musiciens du Louvre (en koor) o.l.v. Marc Minkowski, DG
3. Berlioz – Ouverture Les Francs-Juges
Les siècles o.l.v. François-Xavier Roth, Harmonie Mundi
4. Berlioz – La mort d'Orphée
Orchestre du Capitole de Toulouse o.l.v. Michel Plasson, Warner Classics
5. Berlioz - Ouverture Sardanapale
Orchestre Nationale de Lille o.l.v. Jean-Claude Casadesus, Warner Classics
- 6 en 8. Berlioz - Symphonie fantastique deel 5
Les siècles o.l.v. François-Xavier Roth, Harmonie Mundi
7. Berlioz – Symphonie fantastique deel 1
Les siècles o.l.v. François-Xavier Roth, Harmonie Mundi
9. Berlioz – Symphonie fantastique deel 4
Les siècles o.l.v. François-Xavier Roth, Harmonie Mundi
10. Berlioz – Léo ou le retour à la vie
Jean-Philippe Lafont, Wiener Symphoniker o.l.v. Philippe Jordan, Wiener Symphoniker Live
11. Berlioz – Ouverture Le Corsaire
Orchestre de l'Opéra Bastille o.l.v. Myung-Whun Chung, DG
12. Berlioz – Harold en Italie
Donald McInnes, Orchestre National de France o.l.v. Leonard Bernstein, Warner Classics
13. Berlioz – Grande Messe des Morts
Bergen Philharmonic Orchestra, soloists and choir, o.l.v. Edward Gardner, Chandos
- 14 en 16. Berlioz – Romeo et Juliette (Romeo seul)
Philadelphia Orchestra o.l.v. Riccardo Muti, Warner Classics

15. Wagner – Tristan und Isolde (Vorspiel)
Wiener Staatsoper o.l.v. Christian Thielemann, DG
17. Berlioz – Romeo et Juliette (introduction)
Philadelphia Orchestra o.l.v. Riccardo Muti, Warner Classics
18. Mendelssohn – Ouverture Sommernachtstraum
London Symphony Orchestra o.l.v. Claudio Abbado, DG
19. Berlioz – Romeo et Juliette (La reine Mab)
Philadelphia Orchestra o.l.v. Riccardo Muti, Warner Classics
- 20 en 21. Berlioz – Béatrice et Bénédict (ouverture)
Orchestre de l'Opéra de Lyon o.l.v. John Nelson, Warner Classics
22. Berlioz – Les nuits d'été (Absence)
Véronique Gens, Orchestre de l'Opéra National de Lyon o.l.v. Louis Langree, Warner Classics
23. Berlioz – Les nuits d'été (Au cimetière)
Véronique Gens, Orchestre de l'Opéra National de Lyon o.l.v. Louis Langree, Warner Classics
24. Berlioz – Huits scènes de Faust (Le roi de Thulé)
Angelika Kirchschrager, Orchestre Philharmonique de Radio France o.l.v. Yutaka Sado, Warner Classics
25. Berlioz – La damnation de Faust (Le roi de Thulé)
Yvonne Minton, Orchestre de Paris o.l.v. Daniel Barenboim, DG
26. Berlioz – La damnation de Faust (slot)
Orchestre et Choeur de l'Opéra de Lyon o.l.v. Kent Nagano, Warner Classics
27. Berlioz – Les Troyens (la mort de Dido)
Deborah Voigt, Orchestre Symphonique de Montréal o.l.v. Charles Dutoit, Decca
28. Berlioz – Te Deum (Dignare)
European Community Youth Orchestra en koren o.l.v. Claudio Abbado, DG

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te streamen in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave	Home Academy Publishers Middelblok 81 2831 BK Gouderak Tel: 0182 – 370001 E-mail: info@home-academy.nl
Opname	SG Leiden (Leiden, februari 2020)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2020 Home Academy Publishers B.V.

ISBN 978 90 8530 212 4

NUR 661, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.